

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ТА КНИЖКОВИХ ФОНДІВ

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171]:[930.253:78.071.1]Косенко В.С.

DOI: 10.15407/rksu.24.005

*Ольга Андріївна Іванова,
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії
Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0001-8226-0401
e-mail: rukopis@bigmir.net*

ОСОБОВИЙ АРХІВ ВІКТОРА СТЕПАНОВИЧА КОСЕНКА У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Мета роботи – характеристика особового фонду Віктора Степановича Косенка, композитора, піаніста, педагога (1896–1938), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. **Методологія дослідження** базується на застосуванні історичного та порівняльного методів, джерелознавчого аналізу, елементів музикознавчого аналізу тощо. **Наукова новизна** роботи полягає в комплексній систематизації матеріалів фонду з наведенням тематичних розділів, жанрово-видової характеристики творчої спадщини композитора. Розглянуто основні етапи життєвого й творчого шляху митця в контексті історичної епохи, його виконавчу, педагогічну та організаційну діяльність із залученням численних архівних документів та ще не опублікованих матеріалів епістолярної спадщини В. С. Косенка. Уточнено атрибуцію листів композитора. **Висновки.** Архівна спадщина, насамперед, мемуарна, розкриває складний життєвий шлях композитора, висвітлює його творчі напрацювання на тлі історичних подій епохи. Творчі періоди життя В. С. Косенка – петроградський, житомирський і київський – характеризуються певними рисами стилю музичних творів та тими чи іншими жанровими вподобаннями. Музична спадщина композитора складається з понад 250-ти творів різних жанрів, які увійшли до золотого фонду української культури. У процесі наукового опрацювання здійснено систематизацію документів і матеріалів архіву композитора, перевірку та уточнення датування деяких матеріалів, ідентифікацію почерку для встановлення авторства окремих листів, уточнення імен кореспондентів¹, складання електронного опису, іменного покажчика, укладання каталогу. Величезну кількість нотних матеріалів Косенка згруповано в першому розділі його

¹ Автор висловлює щире подяку кандидату мистецтвознавства, доценту Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського О. Ю. Волосатих за допомогу при встановленні імен та по батькові кількох адресатів і кореспондентів.

особового фонду. Здебільшого, це – нотні рукописи композитора, що систематизовані за основним принципом – «від великих форм до музичних мініатюр», а також незначна кількість ненотних творчих матеріалів. Наступні розділи складають біографічні, службові, господарсько-побутові матеріали, його листування, матеріали дружини, дочки композитора, інших осіб та установ, так чи інакше пов'язаних із композитором.

Ключові слова: Віктор Степанович Косенко, українська музика, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Актуальність теми дослідження. Вперше науково опрацьовано архів видатого українського композитора, піаніста, педагога Віктора Степановича Косенка (1896–1938), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Життєвий і творчий шлях композитора відображено в численних статтях та кількох монографіях музикознавців, що побачили світ починаючи з другої половини ХХ ст. до нашого часу. Однак на сьогодні не здійснено наукової систематизації та наукового описування за сучасними вимогами його архіву, який становить джерелознавчий інформаційний комплекс для подальших історичних, біографічних та музикознавчих досліджень творчої й архівної спадщини Косенка. Інтерес до творчого й життєвого шляху композитора спричиняв непоодинокі звернення до відображення етапів біографії митця, багато спогадів і листів композитора вже опубліковано, але в процесі нашого дослідження були залучені численні досі не опубліковані матеріали архіву.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняному музикознавстві вивчення творчої спадщини В. С. Косенка посідає гідне місце. Опубліковано два видання мемуарних матеріалів про Віктора Степановича [1], друге з них доповнене епістолярною спадщиною композитора [2]. Видано чимало джерелознавчих біографічних праць, статей, монографій, присвячених музикознавчому аналізу змісту та творчого стилю музики митця; захищено кілька кандидатських дисертацій та дипломних праць тощо. Вивченню життєвого і творчого шляху композитора присвятили свої студії В. Довженко [3], Б. Фільц [4], О. Олійник [5] та інші музикознавці. До 80-річчя від дня народження композитора було укладене 10-томне зібрання його творів [6]. У 1997 р. побачив світ ювілейний збірник наукових статей Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського «Віктор Степанович Косенко: погляд з 90-х років» [7]. Водночас спадщина композитора ще не дістала комплексного наукового описування за сучасними архівними вимогами, багато неопублікованих документів і матеріалів можуть бути залучені при вивченні творчої діяльності композитора, зокрема і з метою характеристики стану української культури першої половини ХХ ст. загалом.

Основною **метою дослідження** є огляд особового фонду В. С. Косенка шляхом визначення основних етапів композиторської, виконавчої та педагогічної праці в контексті історичної епохи на основі систематизованих матеріалів фонду із наведенням тематичних розділів, жанрово-видової характеристики творчої спадщини композитора, залученням численних архівних документів та ще не опублікованих матеріалів епістолярної спадщини митця.

Виклад основного матеріалу. Серед численних архівів ІР НБУВ зберігається особовий фонд Віктора Степановича Косенка, видатного українського композитора, піаніста, педагога, діяча української культури першої третини ХХ ст.

Творча та архівна спадщина Косенка з фондів ІР НБУВ складається з нотних рукописів та перших друкованих видань праць композитора, архівних документів і матеріалів 1911–2002 рр. і містить 1 518 одиниць зберігання. Особисті документи і матеріали митця було зібрано і сформовано в особовий комплекс у Меморіальному кабінеті-музеї В. С. Косенка (далі – кабінет-музей В. С. Косенка) його дружиною, Ангеліною Володимирівною Канеп-Косенко. До ІР НБУВ архів передано наприкінці березня 2004 р. спадкоємицею композитора, його дочкою (падчеркою), Раїсою Едуардівною Канеп, яка після смерті Ангеліни Володимирівни в 1977 р. зберігала архів композитора. Після остаточного надходження всіх документів із кабінету-музею в 2015 р. розпочалося первинне наукове-технічне опрацювання матеріалів архіву. Через об'єктивні обставини роботу було на деякий час перервано, відновилася вона в 2017 р. і була завершена в 2019 р. Під час наукового опрацювання здійснено остаточну систематизацію, перевірку та уточнення датування деяких матеріалів, ідентифікацію почерку для встановлення авторства кількох листів, уточнення імен кореспондентів, шифрування справ, складання електронного опису, іменного покажчика, укладання каталогу тощо.

Біографічні матеріали композитора репрезентовані незначною кількістю другорядних за своїм значенням документів; основні відомості про життєвий і творчий шлях композитора містяться у спогадах сучасників і листуванні самого Косенка.

Віктор Степанович народився в Санкт-Петербурзі 24 листопада 1896 р. в сім'ї Степана Семеновича Косенка, генерал-майора Російської армії у відставці, та Леопольди Йосипівни, яка займалася вихованням чотирьох дітей.

Родина переїхала до Варшави, коли Віктору, наймолодшому в родині, минуло два роки. Саме у Варшаві, культурному європейському місті, багатому, зокрема, на різноманітні музичні події, в роки свого дитинства та юнацтва майбутній композитор отримав перші музичні враження. Але найбільш ранні з них склалися в атмосфері домашнього музикування. Дружина композитора, Ангеліна Володимирівна, у своїх спогадах зазначала: «Усі Косенки любили музику. Батько Степан Семенович співав, мати Леопольда Йосипівна добре грала на роялі. Брати Олександр та Семен також співали. Сестра Марія навчалася в консерваторії по класу фортепіано. Батько кохався у народних українських піснях. Співали хором... Приходили товариші й подруги – приєднувалися до самодіяльного хору. Крім пісень, розучували арії з опер, ставили окремі сцени» [1, с. 6].

Саме в той період хлопчик вперше почув фортепіанну музику Чайковського, Гріга, Шопена, Мендельсона, арії з опер Верді, Чайковського, Пуччіні, українські народні пісні, які охоче співав батько, уродженець Херсонщини. Леопольда Йосипівна, зокрема, інколи займалася переробкою старовинної музики (ІР НБУВ. Ф. 411. № 924, арк. 2. – Тут і далі в круглих дужках зазначатимемо лише номер одиниці зберігання). Тут, на домашніх концертах, майбутній композитор намагався підбрати знайомі мелодії, імпровізувати та складати власну музику.

Два роки, паралельно із навчанням в гімназії та в кадетському корпусі, юнак учився грати на фортепіано на приватних заняттях у професорів Юдицького та Михаловського, відомого виконавця творів Шопена. Незабутнє враження на юного піаніста та композитора справила майстерність славетних композиторів та виконавців – С. Рахманінова, Ф. Шаляпіна, В. Сафонова, Ф. Крейсера, Р. Штрауса, які часто виступали на концертних і театральних майданчиках міста. А. В. Косенко згадувала: «Коли йому було дванадцять років, він уперше слухав Рахманінова... Повернувшись після концерту додому, Вітя сів за рояль і на слух записав прелюду Рахманінова. Це підштовхнуло його і до композиторства. Вітя записав баркаролу, вальс, прелюду, марш тощо» [1, с. 8]. До раннього варшавського періоду Косенка в його особовому фонді належать автографи кількох прелюдій опусу 1 і 2, датовані 1911 та 1915 роками.

Підготовка до навчання у Варшавській консерваторії була перервана початком Першої світової війни: родина повернулася до Петрограда, де юнак вступив до консерваторії і був зарахований на два факультети – фортепіанний (клас І. Міклашевської) та теоретико-композиторський (клас М. Соколова). Проте найбільше уваги він приділяв, насамперед, фортепіанній освіті, віддано готуючись до кар'єри піаніста-виконавця. Олександра Іванівна Волкова, подруга сестри Віктора Степановича Марії, згадувала: «Він грав дуже багато, майже не відриваючись, про все забував» [1, с. 11]. До творчих занять майбутній композитор ставився спочатку як до другорядних: «Писав я остільки, оскільки був студентом композиторського відділу».

У петроградський період Косенко створив три поеми, кілька прелюдій, вальс, мазурку, низку ліричних вокальних творів тощо. Відомо, що романс «Легіт легковійний» на слова К. Бальмонта був особливо схвально відзначений композитором О. К. Глазуновим. У музиці цих творів переважають ніжні, ліричні, інтимні теми, притаманні його романтичному таланту.

Захопленню Косенка жанром романсу сприяла, зокрема, його робота як концертмейстера в Маріїнському театрі, яку він поєднував із навчанням у консерваторії. На цих заняттях Віктор Степанович відточував майстерність акомпаніатора та відчуття ансамблевої гри, вивчав репертуар вокалістів та можливості голосу виконавців.

Під час навчання в Консерваторії Косенко створив кілька прелюдій, фантазію, мазурку для фортепіано, в яких відчувається вплив О. Скребіна та С. Рахманінова, найбільш близьких для Косенка композиторів у стильовому та інтонаційному відношеннях. До петроградського періоду належать також кілька романсів та пісень.

Після закінчення Консерваторії в 1919 р. Косенко поїхав до Житомира, до рідних. Невдовзі він одружився з Ангеліною Володимирівною Канеп, яка на все життя стала музою та другом композитора.

Житомирський період життя Косенка був сповнений для нього найрізноманітнішими видами музичної діяльності: педагогічною – він викладав фортепіано

в музичній школі (тепер училище його імені), виконавською – виступав на концертах як акомпаніатор і піаніст та ансамбліст, музично-організаторською – ініціював утворення камерного тріо (піаніст В. С. Косенко, скрипаль В. Г. Скороход, віолончеліст В. Ю. Коломойцев). Тріо незабаром опинилося в центрі музичного життя міста і всієї Житомирщини: учасники концертів виступали не тільки на багатьох майданчиках міста, але й у складі популярних на той час концертних бригад поза його межами – в селах, підшефних військових частинах.

Від цього періоду життя Віктора Степановича в його особовому фонді зберігаються два свідоцтва: довідка 1926 р. про його роботу на посаді піаніста в кінотеатрі «Рим» (№ 524), де він акомпанував у демонстраційному залі, озвучуючи німі фільми, та посвідчення зйомщика-таксатора у Смолдирівському лісництві 1928 р. (№ 525). Ця робота забезпечувала сім'ю матеріально, до того ж залишалося досить часу для творчості [1, с. 25].

У 1924–1925 рр. відбулися дві поїздки Косенка до Москви, де його твори позитивно оцінили композитори Іполітов-Іванов, Мясковський, Гречанинов, Блюменфельд; там же він подав до музичного сектору Державного видавництва свої фортепіанні твори. В Москві він дав авторський концерт в Асоціації сучасної музики (1925 р.), де були виконані романси, кілька фортепіанних п'єс і віолончельна соната. На концертах Асоціації сучасної музики Віктор Степанович отримав можливість ознайомитися з сучасними тенденціями в музиці, які викликали в нього певний подив та неприйняття.

У 1927–1928 рр. Косенко двічі виїжджав до Харкова, де дав концерти на радіо та в Будинку вчених, а також запропонував Державному видавництву України (ДВУ) кілька своїх творів. Усі концерти пройшли зі значним успіхом та отримали схвальні відгуки в пресі. В 1928 р. у ДВУ побачив світ перший український радянський романс «На майдані» на слова П. Тичини.

Житомирський період творчості композитора став вкрай плідним. За словами Д. Й. Бараш-Кольчинської, саме в Житомирі він прийшов до думки про своє композиторське покликання, відточив власну майстерність, створив знакові твори (№ 934, арк. 1).

У Житомирі Косенком було написано 12 романсів, 12 фортепіанних етюдів ор. 8, поеми, мазурки і ноктюрн для фортепіано, сонати для скрипки і фортепіано, концерт для скрипки і фортепіано, низку п'єс, сонату для віолончелі і фортепіано, інтродукцію і пролог до п'єси Івана Кочерги «Фея гіркою мигдалю» для малого складу оркестру, музичні номери до п'єси Юджіна О'Ніла «Любов під в'язами», музику до монтажу «Шлях 44-ї дивізії у піснях» тощо.

Після повернення до Житомира з першої харківської гастрольної поїздки композитор написав чотиричастинне «Класичне тріо» для фортепіано, скрипки і віолончелі, «11 етюдів у формі старовинного танцю», сонату для скрипки і фортепіано, присвячену своєму другові і колезі В. Г. Скороходу, романси ор. 16 на вірші російських поетів мовою оригіналу та в українських перекладах, романси «На майдані», «Мобілізуються тополі», «Іду з роботи я, з заводу» на слова П. Г. Тичини.

У листопаді 1928 р. – лютому 1929 р. разом із видатною українською співачкою Оксаною Володимирівною Колодуб Віктор Степанович здійснив тримісячне гастрольне турне Донбасом у межах музично-просвітницької роботи, поширеної за тих часів у Радянському Союзі. Музиканти дали концерти в Ізюмі, Єнакієвому, Горлівці, Кадіївці, Мелітополі, Сталіно, Ворошиловграді, Дніпропетровську; концерти відбувалися в палацах культури, робочих клубах, у шахтах, на рудниках.

Публіка приймала музикантів, за словами Віктора Степановича, «не скрізь однаково». В Ізюмі та на Брянському шахтинському руднику концерти пройшли з величезним успіхом; музикантів кілька разів викликали на біс. У листі з Мелітополя від 5 грудня композитор писав про «винятковий успіх» (№ 572, арк. 1). Проте в Луганську і Дніпропетровську виконавців зустрів холодний прийом, композитор відмічав, що «слухач не підготовлений і страшно нудьгує, якщо піднести щось змістовне» (№ 578, арк. 2 зв.).

Поїздка ускладнювалася незадовільною організацією: маршрут часто коригувався спонтанно, композитор згадував у листах про «зірвані концерти» (лист від 6 січня 1929 р.) (№ 592, арк. 1 зв.). Переїзди були вкрай виснажливими: доводилося пересуватися в неопалюваних вагонах, десь – верхи. У листах до дружини часто зустрічаються скарги композитора на втому і погане самопочуття, на моральне пригнічення: «страшно тоскно... Я знав, що мене на цей час чекає страшна туга, – і я не помилився» (лист від 2 грудня 1928 р.) (№ 569, арк. 2 зв.). До того ж, під час цих переїздів Віктор Степанович застудився і зрештою повернувся до Житомира з підвищеною температурою і запаленням нирок.

У лютому 1929 р., після повернення музикантів із Донбасу, відбувся авторський концерт Віктора Степановича в Харкові. Як відзначає відомий дослідник творчості композитора В. Д. Довженко, «Косенко був піонером авторських вечорів на Україні» [3, с. 65]. Автор виконував свої фортепіанні твори та акомпанував О. Колодуб, яка співала його романси.

Навесні того ж року Віктора Степановича запросили на посаду професора до Музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка (тепер – Національна музична академія України імені П. І. Чайковського), де він почав викладати спеціальне фортепіано, ансамбль, аналіз музичних форм тощо. У класах Косенка заняття проходили в доброзичливій атмосфері. Педагог намагався передати учням свою музичну ерудицію, знання музики різних стилів. Як відзначає у статті «Педагогічна діяльність В. С. Косенка» Ж. І. Хурсіна, він часто імпровізував у класі у стилі того чи іншого композитора, а задля розширення світогляду учнів детально аналізував твори, які виконувалися в анонсованих філармонійних концертах, надавав характеристику епохи, стилю та особливостей творчості того чи іншого композитора (№ 891, арк. 4).

Крім занять у Музично-драматичному інституті, Віктор Степанович активно концертував і як соліст, і у складі камерного тріо та Київського симфонічного ансамблю, створив концерт для фортепіано з оркестром, два концертних вальси для фортепіано, романси на вірші О. С. Пушкіна, працював над коректурами, готував із вокалістами концерти своїх романсів, працював у журі виконавчих конкурсів (№ 526, 527).

У 1930–1932 рр. надруковано ще кілька творів композитора – сонати для скрипки і фортепіано та для віолончелі і фортепіано, чотири дитячих п'єси для фортепіано, два романси та «11 етюдів у формі старовинних танців».

У рамках панівного в радянській культурі в 1930-ті роки «музично-громадським» напряму Косенко працював і з таким раніше неорганічним для нього жанром, як масова пісня. Він пише музику для робітничих хорових колективів заводів «Більшовик» та «Ленінська кузня», Південно-Західної залізниці, 44-ї Червонопрапорної Київської дивізії, Автодору тощо. Для самодіяльних колективів цих організацій Косенком було створено низку масових радянських пісень, зокрема: «Індустріальний марш», два автодорівських марші-пісні, «В похід ударний», романс «Іду з роботи я, з заводу» на слова П. Тичини, сатиричну пісню «Прогульницька бригада», музику для літературно-музичної композиції «Бойовий шлях Червонопрапорної Київської дивізії в піснях» тощо. Крім того, для цих хорів композитор створив багато обробок українських народних пісень.

У дусі тогочасних тенденцій соціалістичного мистецтва в 1930–1932 рр. композитором написані також романс «Революція» на вірші Карла Лібкнехта, балада «Пам'яті борців Паризької комуни» та оркестровий твір «Героїчна увертюра», а в 1934 р. композитор створив музику до фільму «Останній порт» (режисер А. В. Кордюм) за мотивами п'єси О. Є. Корнійчука «Загибель ескадри».

У листах Косенка до дружини після переїзду в Київ часто звучать скарги на побутові проблеми: спочатку він мешкав у гуртожитку (лист за 7 жовтня 1930 р.) (№ 704), потім протягом тривалого часу – на зйомній квартирі і лише наприкінці жовтня 1930 р. отримав власне помешкання – кімнату на Великій Підвальній вулиці, 14, кв. 40 (тепер – кв. 13).

Упродовж 1930-х років у Віктора Степановича почала швидко прогресувати хвороба нирок, він якої він страждав ще в дитинстві та юнацтві. Неприятливі умови гастрольних поїздок та побутового життя в Києві, безгрошів'я, часті застуди погіршували стан здоров'я композитора: рік від року він слабшав. В одному з листів дружині 1931 р. він скаржиться: «... іноді мені нічого, а іноді почуваю себе дуже погано ...Відчуваю якусь втому...» (№ 734). Невдовзі він уже перестав виходити з дому.

Два роки поспіль – у 1935 та 1936 рр. – Віктор Степанович влітку за порадами лікарів намагається лікуватися в Криму, в Ялті, але тимчасове покращання стану здоров'я виявилось нетривалим. Незважаючи на це, Косенко намагався повернутися до роботи. Він продовжував викладати в Консерваторії – студенти приходять до нього додому, пише нові твори – 24 дитячих п'єси для фортепіано, три романси на слова О. С. Пушкіна, гармонізував для музичного скетчу єврейські народні пісні, займався обробкою українських народних пісень.

У 1936–1937 рр. Косенко працював над симфонічною поемою на основі молдавських народних пісень та розпочав роботу над оперою «Марина» за мотивами творів Т. Г. Шевченка. Проте завершити їх не встиг.

Лише в останній рік життя композитора закінчилися їхні з дружиною поєвірвання з отриманням власного помешкання: весь час життя в Києві вони

мешкали в кімнатах і, нарешті, в травні 1938 р. отримали квартиру з трьох кімнат у новому будинку по вул. Тимофіївській (суч. вул. М. Коцюбинського), яку пізніше, після смерті композитора, було перетворено на його Меморіальний кабінет-музей. За словами Анеліни Володимирівни, Віктор Степанович, побачивши високі стелі, промовив: «Як добре буде звучати музика. У нас знову будуть музичні вечори, як у Житомирі» (№ 952, арк. 3).

Восени здоров'я Віктора Степановича значно погіршилося, і 3 жовтня 1938 р. він помер на 42-му році життя, залишивши по собі понад 250 творів різних жанрів.

Величезна кількість нотних матеріалів Косенка згрупована в першому розділі його особового фонду: за усталеними правилами описування композиторських архівів першим блоком в опису вміщуються саме творчі матеріали фондоутворювача.

Здебільшого, це – нотні рукописи композитора (I розділ), а також незначна кількість ненотних творчих матеріалів (II), які логічно примикають до першого розділу «Творчі матеріали (нотні)», таким чином вичерпно об'єднуючи всі матеріали такого характеру.

Нотні рукописи В. С. Косенка згруповано за основним принципом: «від великих форм до музичних мініатюр».

З інструментальних творів великої форми представлені автографами такі симфонічні твори, як Героїчна увертюра для великого симфонічного оркестру оп. 21, що увійшла до золотого фонду української музики, та Симфонічна поема на молдавські теми оп. 26; концерти для інструментів, які виконують соло, з оркестром: автографи Концерту c-moll для фортепіано з оркестром оп. 23 Л. М. Ревуцького та Г. І. Майбороди, які оркестрували його за клавіром Косенка; клавір та чернетки партитури Концерту cis-moll оп. 21, Концерту B-dur для фортепіано з оркестром, Концерту a-moll для скрипки з оркестром оп. 6 у редакції Г. І. Майбороди тощо.

Твори синтетичних жанрів представлені музикою до кінофільмів та вистав: до кінофільму «Останній порт» за п'єсою О. Є. Корнійчука «Загибель ескадри», до театральної вистави «Фея гіркою мигдалю» за п'єсою І. А. Кочерги для малого складу оркестру. До групи духової музики віднесено начерк партитури «Бійці 44-ї», марші та туші для духового оркестру тощо.

Значний інтерес становлять нотні рукописи композитора в жанрі камерно-інструментальної музики, яка посідала в його творчому житті особливе місце, репрезентуючи В. С. Косенка не тільки як композитора, але й інструменталіста-ансамбліста. Це, передусім: Класичне тріо D-dur для фортепіано, скрипки та віолончелі оп. 17; чернетки та начерки тріо c-moll для фортепіано, скрипки та віолончелі оп. 9 (незакінчене); твори для скрипки і фортепіано, присвячені скрипалю житомирського тріо В. Г. Скороходу, – соната a-moll оп. 18, «Lento cantabile» («Мрії») і «Presto possibile» («Експромт») оп. 4; соната d-moll для віолончелі і фортепіано оп. 10, присвячена іншому учаснику тріо, – В. Ю. Коломойцеву. Серед автографів композитора з творів камерно-інструментальної музики зберігаються робочі матеріали до п'єс для скрипки і фортепіано, віолончелі і фортепіано, начерк п'єси «Восточный танец».

Справжнім скарбом у фондї В. С. Косенка є автографи фортепіанних творів: концертні вальси ор. 22, цикл «24 дитячих п'єси для фортепіано» ор. 25, цикл «11 етюдів для фортепіано» ор. 8, «Забутий вальс» на теми Ф. Ліста *cis-moll*, «Коліскова» *H-dur* ор. 7, «Легенда» *es-moll* ор. 12, три мазурки ор. 3, Ноктюрн *fis-moll* ор. 9, «11 етюдів у формі старовинних танців для фортепіано» ор. 19, три поеми ор. 5, прелюдії ор. 1. Автографи цих творів збереглися ще із варшавського, юнацького, періоду творчості композитора. Тут же – п'єси зі збірника «4 дитячі п'єси для фортепіано» тощо.

Масова радянська пісня, данину якій композитор віддавав у своїй творчості, репрезентована творами для хорів та вокальних квартетів: «Індустріальний марш», «Комсомольська», «Ой, пішов мій милесенький», «Прогульницька бригада», «Пісня прикордонників», а також для хорів у супроводі фортепіано: «Боевой автодорожський марш», «Бойовий шлях 44-ї Київської Червонопрапорної в піснях», «Дружба», «Курсантська пісня», «Пісня про стахановку Тетяну Дубок», «Пісня ударників заводу “Більшовик”».

Романс – жанр, який, як ніщо інше, відображає тонкий лірико-романтичний стиль Косенка, представлений у підрозділі «Твори для голосу з фортепіано»: це романси, написані в роки навчання в Петроградській консерваторії, а також романси житомирського періоду, на слова П. Тичини, пушкінських циклів 1930 і 1936 років. До цього підрозділу включено також пісні радянської тематики.

Важливий підрозділ складають записи, гармонізації та обробки народних, здебільшого українських, пісень для хорів, квартетів, голосу з фортепіано тощо. Інтерес тут становлять також записи та обробки народних «пожовтневих» пісень, записи народних пісень із фіксацією локацій (селищ), де їх було записано, тощо.

До окремого підрозділу включено перекладення творів В. С. Косенка для симфонічного оркестру та голосу, виконаних іншими композиторами – В. Т. Борисовим та Г. І. Майбородою.

Завершує великий блок нотних рукописів Косенка нотографія, укладена В. Д. Довженком, в якій твори композитора розміщені за принципом хронології.

Важливий підрозділ «Творчих матеріалів» утворюють перші друковані видання фортепіанних, хорових та вокальних творів композитора.

Окремий розділ творчих ненотних матеріалів Косенка складають усього три одиниці зберігання: радіопередача з квартири В. С. Косенка за його участі, що відбулася 30.11.1935 р., текст виступу композитора на концерті для жовтент 1936 р. та рецензія на оперу М. Лисенка «Тарас Бульба».

Наступні розділи містять матеріали, що відображають оцінку творчості композитора. Розділ «Матеріали з редагування та видання творчої спадщини В. С. Косенка» репрезентує комплекс документів і матеріалів комісій з редагування та видання творів композитора: відгуки, витяги з протоколів, довідки, звіти, акти, плани видань, запити та ін.

У розділі «Рецензії на твори В. С. Косенка» значний інтерес становлять рецензії та відгуки на твори митця композиторів Л. М. Ревуцького, М. Й. Штейнберга, Ю. О. Шапоріна, А. В. Богатирьова, Д. Д. Шостаковича, В. О. Барвінського, витяги з рецензій з українських газет тощо.

Розділ «Біографічні матеріали» містить незначну кількість прижиттєвих документів Віктора Степановича – членський квиток профспілки працівників мистецтв, посвідчення про членство В. С. Косенка в секції наукових працівників Волинської окружної філії Всеросійської профспілки робітників освіти, посвідчення Державної страхової компанії та довідки про трудовий стаж, видані В. С. Косенкові в Київській консерваторії, особистий листок з обліку кадрів для кваліфікаційної комісії, а також чимало телеграм із приводу смерті композитора від установ та окремих осіб.

У окремому підрозділі зібрані оригінали та копії матеріалів щодо увічнення пам'яті Косенка: постанови Ради народних комісарів (РНК) УРСР від 23.11.1938 р. про увічнення пам'яті В. С. Косенка, матеріали про пропаганду творчості композитора 1940–1941 рр., заява А. В. Косенко на ім'я заступника начальника Управління у справах мистецтв при РНК УРСР про утворення тріо імені В. С. Косенка.

У «Матеріалах службової діяльності» представлені: довідка про працю В. С. Косенка на посаді піаніста в кінотеатрі «Рим» у м. Житомирі та про перебування на його утриманні дружини А. В. Канеп-Косенко, посвідчення помічника зйомщика-таксатора при Волинському лісоуправлінні, аркуш члена журі для оцінювання учасників конкурсу, заява композитора про прийняття та зарахування до педагогічного складу Всеукраїнської державної консерваторії, угоди з Українським радіокомітетом про передавання права трансляції музичного оформлення до віршів А. Барто «Братишка» у межах УСРР та з кінофабрикою «Українфільм» про музичне оформлення тонфільму «Незабутні сигнали» (реж. А. В. Кордюм), характеристики В. С. Косенка із Всеукраїнської державної консерваторії тощо.

Наступний розділ репрезентує незначну кількість господарсько-побутових документів. Тут відклалися: копії заяви-клопотання на ім'я Голови Всесоюзного комітету у справах мистецтв при РНК СРСР на отримання композитором квартири у м. Києві, а також копії охоронної грамоти на квартиру Віктора Степановича (№ 534), виданої родині наприкінці лютого 1945 р., та постанови виконавчого комітету Київської міської ради 1963 р. про організацію на громадських засадах меморіальної кімнати-музею В. С. Косенка (№ 535).

На особливу увагу заслуговує епістолярна спадщина композитора в розділі «Листування В. С. Косенка», яка здебільшого містить листи, написані дружині, Ангеліні Володимирівні. Перебуваючи тривалий час у вимушеній розлуці з дружиною – чи то під час гастрольних поїздок, чи то в перші роки необлаштованого життя в Києві, Віктор Степанович майже щодня звертався до неї в листах із подробицями свого життя та душевного настрою, що дозволяє детально простежити життєвий шлях та психологічний стан композитора.

Слід зауважити, що під час наукового опрацювання листів привернула увагу розбіжність у датуваннях листа Косенка дружині за автографом та виданням 1975 р.

Різниця складає рік: лист за 22 жовтня, датований за виданням 1975 р. 1930 роком [2, с. 286], насправді датований у рукопису 1931 р. (№ 719). Плутанина, ймовірно, виникла через слова Косенка «На свою квартиру я переїду, мабуть,

за тиждень... А 20-го я вже житиму на Підвальній». Оскільки в листі йдеться про переїзд – а відомо, що в кімнату на Великій Підвальній композитор вселився у 1930 р., – лист у виданні атрибутований цим роком. Проте, по-перше, у самому автографі міститься дата 22 жовтня 1931 р., по-друге, це датування опосередковано підтверджується наведеними в ньому реаліями: йдеться про «червоноармійські пісні», тобто «Бойовий шлях 44 Червонопрапорної Київської дивізії в піснях», і Л. Гершензона, автора слів до цих пісень. Відомо, що до цієї теми композитор звернувся в 1931 р. [3, с. 73], а за пропущеними за трьома крапками наявними у друкованому виданні словами в рукопису згадується про «дезінфекцію», тобто переїзд через «дезінфекцію» був тимчасовим, вже під час проживання композитора на Великій Підвальній.

Крім листування з дружиною, збереглася також незначна кількість листів Віктора Степановича, написаних іншим особам, – В. Т. Борисову, З. М. Гайдай, В. Д. Довженкові, Л. Я. Хаборіній, копія листа Л. М. Ревуцькому тощо.

Велика кількість різноманітних матеріалів, що розкривають багатогранну особистість композитора, складає розділ «Матеріали фондоутворювача»: здебільшого це підготовчі матеріали до книг спогадів про Косенка – автографи та машинописи авторів. Ще з 1939 р. Ангеліна Володимирівна почала збирати спогади про Віктора Степановича – його друзів, учнів, колег, писала свої записки; багато з них було використано у книгах спогадів 1967 та 1975 років.

Розділ містить також запрошення, програми науково-практичних конференцій, програми концертів з його творів, вступні слова до них, вірші, присвячені композитору, статті до пам'ятних дат та окремих творів композитора, критико-біографічні та музикознавчі нариси, лекції та доповіді, авторизований машинопис монографії В. Д. Довженка про Косенка та його автореферати кандидатської і докторської дисертації, список творів Косенка, записаних на радіо, сценарій циклу радіопередач, присвячених творчості Косенка, авторства О. Олійник, та телепередачі 1983 р., відгук Л. М. Ревуцького на монографію В. П. Дяченка про Косенка, угоду між Національною радіокомпанією України та П. В. Батюшковим про надання йому ліцензії на тиражування і розповсюдження фортепіанної спадщини В. С. Косенка.

Значний інтерес становлять матеріали розділу «Меморіальний музей-квартира В. С. Косенка». Уже через два дні після смерті композитора в його квартирі зібралися кілька друзів-музикантів, і поет М. Т. Рильський висловив побажання вдові Віктора Степановича, щоб у квартирі Косенка завжди лунала його музика, і це буде кращою пам'яттю про нього (№ 951, арк. 1). Ангеліна Володимирівна все своє життя присвятила збереженню творчості композитора, увічненню його пам'яті, вона ретельно збирала матеріали, пов'язані з життям і творчістю Косенка, зберегла його архів під час евакуації в 1941–1944 роках.

Багато зусиль віддав створенню музею музикознавець В. Д. Довженко, який ще за життя Косенка почав вести нотатки в бесідах з уже хворим Віктором Степановичем. Він розібрав та систематизував рукописну спадщину композитора

і присвятив його творчості багато статей, рецензій та дві монографії, всіляко підтримував Ангеліну Володимирівну в її організаційних турботах. Довженком укладена пам'ятка відвідувачеві меморіального музею В. С. Косенка.

Матеріали музею безпосередньо пов'язані з його діяльністю та експозицією: тексти екскурсій та пам'ятка відвідувачу музею, статті й нариси про музей та історію його створення, програми концертів та виступи на них, уроки, проведені у стінах музею, звернення Р. Е. Канеп та А. О. Деркача до колективів музичних шкіл м. Києва з приводу активізації пропаганди творчості В. С. Косенка в рік його 90-річчя, листування музею з будинком-музеєм П. І. Чайковського в Клину, Житомирським музичним училищем, Є. Ю. Десятником, Г. Т. Комлевою, інвентарні книги тощо. Слід зазначити, що інформація інвентарних книг музею, зокрема деякі дати документів, частково була використана при науковому описуванні архіву композитора.

Два розділи складають матеріали навчальних закладів, пов'язаних з ім'ям Косенка. Житомирське музичне училище імені В. С. Косенка розпочало своє існування ще до революції 1917 р. і називалося тоді музичними класами при Житомирському відділенні Російського музичного товариства; в 1911 р. ці музичні класи були перетворені на училище (№ 993). У роки перебування в Житомирі тут викладав Віктор Степанович, і в 1938 р. училище отримало його ім'я. Матеріали розділу відображають діяльність закладу, пов'язаного з ім'ям композитора. В училищі проводили концерти, вечори та заходи до пам'ятних дат народження і смерті видатного музиканта (№ 995–998), організовували виставки, присвячені його життю і творчості. Дирекція та педагогічний склад активно листувалися з Ангеліною Володимирівною Косенко з приводу виставок, концертів, надання матеріалів, пов'язаних із діяльністю та творчістю композитора (№ 983–992); училище активно співпрацювало з Музеєм-квартирою В. С. Косенка в Києві, давало концерти в його приміщенні. Педагоги та учні виступали з лекціями-концертами, присвяченими Косенку, в загальноосвітніх школах, університеті культури, музичній школі Житомира.

Розділ «Дитяча музична школа № 3 імені В. С. Косенка» (ДМШ № 3 ім. В. С. Косенка) містить матеріали іншого навчального закладу, який виріс із дитячої хорової студії робітничої консерваторії при Будинку культури заводу «Більшовик», створеної в 1936 р. за бажанням робітників заводу і за активної участі та підтримки В. С. Косенка, який виступив одним з організаторів, налагоджував навчальний процес у школі, консультував її викладачів. До 25-річчя від дня заснування школи їй було присвоєно ім'я Косенка. В особовому фонді Віктора Степановича зберігається копія листа-клопотання від 20.09.1962 р. Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР за підписом директора Інституту М. Т. Рильського про підтримку установою звернення громадськості про надання школі імені В. С. Косенка до її ювілею (№ 1010). Розділ складають матеріали про заснування школи, листування з Ангеліною Володимирівною Косенко з приводу концертів, програми концертів та запрошення на них, плани заходів до

пам'ятних дат Віктора Степановича, тексти доповідей, присвячених творам Косенка, матеріали до ювілеїв установ, програми музично-педагогічної конференції до 100-річчя композитора.

Розділ «Газетні та журнальні статті, присвячені творчості В. С. Косенка» охоплює період від 1928 до 2002 р. і включає вирізки з газет, виданих у Києві, Луганську, Тернополі, Житомирі, Москві, а також дві журнальні статті.

Особливий інтерес становлять «Матеріали А. В. Косенко, дружини композитора». Цей розділ містить договори про видання творів В. С. Косенка між Державним видавництвом «Мистецтво» та А. В. Косенко за 1947–1952 роки, текст радіопередачі для дітей, присвяченої творчості композитора, і, переважно, велике листування Ангеліни Володимирівни: з редакціями видань із приводу прийняття до друку творів композитора, з Морісом Торезом при даруванні балади Косенка «Пам'яті борців Паризької комуни», з бібліотекою Музичного фонду, Житомирським музеєм, ДМШ № 3, Львівською та Ленінградською консерваторіями, а також велике приватне листування з діячами української культури – музикантами, співаками, мистецтвознавцями, поетами та просто друзями, серед яких були З. М. Гайдай, І. С. Паторжинський, М. Х. Снага-Паторжинська, Л. М. Ревуцький, В. О. Барвинський, В. Т. Борисов, Г. Г. Верьовка, Б. Р. Гмиря, В. Д. Довженко, З. О. Долуханова, К. С. Донченко, І. С. Козловський, О. В. Колодуб, П. І. Майборода, В. Г. Скороход, П. Г. Тичина та інші.

Невеликий розділ «Листування Р. Е. Канеп, доньки композитора» містить листи та телеграми, здебільшого надіслані Раїсі Едуардівні під час її перебування на посаді директора музею-квартири, вже після смерті Ангеліни Володимирівни.

«Матеріали інших осіб» розподіляються на дві групи: незначна кількість нотних матеріалів – листи та студентська робота, і нотні твори – рукописні та друковані, переважно з дарчими написами В. С. Косенкові та його дружині або присвячені композиторіві.

Висновок. Особовий архів Віктора Степановича Косенка репрезентує комплекс творчих матеріалів композитора, серед яких чимало автографів та прижиттєвих друкованих видань, змістовні архівні, мемуарні та епістолярні матеріали, що висвітлюють життєвий і творчий шлях композитора на тлі історичної епохи. Кілька творчих періодів із життя Косенка – петроградський, житомирський і київський – характеризуються певними рисами його творчого стилю та тими чи іншими жанровими вподобаннями. Творча спадщина композитора складається з понад 250 творів різних жанрів, які увійшли до золотого фонду української музики. Перше наукове опрацювання особового архіву включило систематизацію документів і матеріалів, перевірку та уточнення датування деяких матеріалів, ідентифікацію почерку для встановлення авторства кількох листів, уточнення імен кореспондентів, складання електронного опису, іменного покажчика, укладання каталогу. Величезна кількість нотних матеріалів Косенка представлена в першому розділі його особового фонду. Здебільшого, це – нотні рукописи композитора, згруповані за основним принципом – «від великих форм до музичних

мініатюр», а також незначна кількість ненотних творчих матеріалів. Наступні розділи містять біографічні, службові, господарсько-побутові матеріали, його листування, матеріали дружини та дочки композитора, а також інших осіб та установ, пов'язаних з ім'ям митця. Особовий архів Віктора Степановича Косенка, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, містить багато матеріалів з питань української культури ХХ ст. і становить значний інтерес як для музикознавців, так і всіх, хто цікавиться історією української культури та музики, невід'ємною частиною якої є музична спадщина В. С. Косенка.

Список використаних джерел

1. В. С. Косенко у спогадах сучасників / упоряд. А. В. Косенко. Київ : Музична Україна, 1967. 180 с.
2. В. С. Косенко. Спогади. Листи / упоряд. А. В. Косенко. Київ : Музична Україна, 1975. 295 с.
3. Довженко В. В. С. Косенко : нарис. Серія: Майстри мистецтва радянської літератури. Київ : Мистецтво, 1949. 140 с.
4. Б. Фільц. Фортепіанна творчість В. Косенка. Київ, 1965.
5. Олійник О. В. Косенко : популярний нарис. Київ : Музична Україна, 1989. 62 с.
6. Віктор Степанович Косенко. Зібрання творів в 10-ти томах. Київ : Музична Україна, 1970–1973.
7. Віктор Степанович Косенко : погляд з 90-х років / ред.-упоряд. К. І. Шамаєва. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 1997. 60 с.

References

1. V. S. Kosenko u spohadakh suchasnykiv [V. S. Kosenko in the memoirs of his contemporaries]. (1967). A. V. Kosenko (Comp.). Kyiv : Muzychna Ukraina. [In Ukrainian].
2. V. S. Kosenko. Spohady. Lysty [V. S. Kosenko. Memoirs. Letters]. (1975). A. V. Kosenko (Comp.). Kyiv : Muzychna Ukraina. [In Ukrainian].
3. Dovzhenko, V. (1976). V. S. Kosenko : narys [V. S. Kosenko : an essay]. In *Maistry mystetstva radianskoi literatury* [The masters of Art in Soviet literature]. Kyiv : Mystetstvo. [In Ukrainian].
4. Filts, B. (1965). *Fortepianna tvorchist V. Kosenka* [Piano works by V. Kosenko]. Kyiv. [In Ukrainian].
5. Oliinyk, O. (1965). *V. Kosenko : populiarni narys* [V. S. Kosenko : a popular essay]. Kyiv : Muzychna Ukraina. [In Ukrainian].
6. Viktor Stepanovych Kosenko. *Zibrannia tvoriv v 10-ty tomakh* [Viktor Stepanovych Kosenko. Collected works in 10 volumes]. (1970–1973). Kyiv : Muzychna Ukraina. [In Ukrainian].
7. *Viktor Stepanovych Kosenko : pohliad z 90-kh rokiv* [Viktor Stepanovych Kosenko : look from the 90's]. (1997). K. I. Shamaieva (Red.-comp.). Kyiv : NMAU imeni P. I. Chaikovskoho. [In Ukrainian].

Olha Andriivna Ivanova,

Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher,

Senior Researcher of the Department of Codicology and Codicography

Institute of Manuscript

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

ORCID: 0000-0001-8226-0401

e-mail: rukopis@bigmir.net

Viktor Kosenko personal archive in the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The aim of the research is to characterise the personal fond of a prominent composer, pianist and pedagogue Viktor Stepanovych Kosenko (1896-1938), stored at the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **The methodology** of the study is based on application of historical and comparative methods of research as well as source analysis and certain aspects of musicological analysis. The complex systematisation of the fond data, topical distribution of its materials and provision of genre typology of the composer's music heritage constitute **scientific novelty of the research**. The main stages of biography and musical career of the outstanding composer are considered from the historical angle; the paper investigates the reflection of V. S. Kosenko's executive, pedagogical and administrative work in numerous archive documents and unknown pieces of correspondence. The attribution of his letters is specified. **Conclusions.** The archive data (especially memoirs) provide an insight into the complicated biography of the composer and highlights his creative achievements within the framework of historical epoch. The Petrograd, Zhytomyr and Kyiv periods of V. S. Kosenko are characterised by certain specific features in style and genre of musical compositions. The musical legacy of the composer consists of 250 pieces of various genres that constitute a prominent contribution to the national cultural heritage of Ukraine. The research process entailed systematisation of documents and artefacts of the personal archive of V. S. Kosenko, verification and specification of dates, handwriting expertise for authorship affiliation of certain letters, identification of correspondents, formation of digital inventory of documents, index of names and a catalogue. The vast majority of V. Kosenko's sheet music documents is assembled in the first part of his personal archive. It predominantly includes handwritten music works, organized in order from the large-scale ones to musical miniatures, and a relatively small part of non-music artefacts. The next parts of the archive include biographic, supplementary, common household documents, personal correspondence, and materials concerning the composer's wife and daughter and other people related.

Key words: Viktor Stepanovych Kosenko, Ukrainian music, Institute of Manuscript, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Ольга Андреевна Иванова,

*кандидат филологических наук, старший научный сотрудник,
старший научный сотрудник отдела кодикологии и кодикографии
Института рукописи*

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

ORCID: 0000-0001-8226-0401

e-mail: rukopis@bigmir.net

Личный архив Виктора Степановича Косенко в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Цель работы – характеристика личного архивного фонда Виктора Степановича Косенко, композитора, пианиста, педагога (1896–1938), хранящегося в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. **Методология исследования** базируется на использовании исторического и сравнительного методов, источниковедческого анализа, а также элементов музыковедческого анализа. **Научная новизна** работы состоит в комплексной систематизации материалов фонда с приведением тематических разделов, жанрово-видовой характеристики творческого наследия композитора. Рассмотрены основные этапы жизненного и творческого пути композитора в контексте исторической эпохи, а также исполнительская, педагогическая и организаторская деятельность В. С. Косенко с привлечением многочисленных архивных документов и еще не опубликованных материалов эпистолярного наследия деятеля. Уточнена атрибуция писем композитора. **Выводы.** Архивное наследие, прежде всего мемуарное, раскрывает сложный жизненный путь композитора, даёт представление о его творческих достижениях в контексте исторических событий эпохи. Творческие периоды жизни Косенко – петроградский, житомирский и киевский – характеризуются определенными чертами его творческого стиля и теми или иными жанровыми предпочтениями. Во время научной обработки были проведены систематизация документов и материалов архива композитора, проверка и уточнение датировки некоторых материалов, идентификация почерка для установления авторства некоторых писем, уточнение имён корреспондентов, составление электронной описи, каталога и именного указателя. Большое количество нотных материалов Косенко составляют первый раздел фонда. Это, главным образом, нотные рукописи композитора, сгруппированные по основному принципу – «от больших форм к музыкальным миниатюрам», а также незначительное количество ненотных творческих материалов. Следующие разделы составляют биографические, служебные, хозяйственно-бытовые материалы и документы, переписка композитора, материалы жены, дочери и других лиц, а также учреждений, связанных с именем композитора.

Ключевые слова: Виктор Степанович Косенко, украинская культура, украинская музыка, Институт рукописи, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского.

*Стаття підготовлена 12 березня 2019 року;
подана до друку 10 квітня 2019 року.*